

Benkes Mihály

**A nemzetközi biztonság és Szuezi szerepe
a hidegháború utáni globális világban**

In: Afrika Tanulmányok II. évfolyam 3. szám

Válságócok és a globális fejlődés

Témánk első megközelítéséhez paradox módon nem elegendő a hagyományos geopolitikai jegyek bemutatása. Szuezi és a csatorna stratégiai szerepét természetesen földrajzi helyzete, kialakítása és fejlesztése alapozta meg és határozza meg napjainkban is,¹ de mindemellett már a 20. század második felében dominánssá váltak a biztonság, a globalizáció (avagy mondializáció) és ezek konnotációi. Ez utóbbiak közé soroljuk az *energia-geopolitikát*, szélesebb értelemben a *geogazdaság* fejlesztésének szükségletét.²

Az “energia-éhség”, az “energiapazarlás” brutális növekedése, a környezeti degradáció a posztbipoláris korszakra való átmenet eddigi szakaszában minden korábbinál sürgetőbbé teszi e problémakör, de sokkal inkább az aktuális világgazdasági rendszer globális felülvizsgálatát, újragondolását.³

¹ A Csatorna-létesítmény paramétereit ismerteti a Structurae [fr]: Canal de Suez <http://fr.structurae.de/projects/data/index.cfm?ID=p00183>

² L. az International Centre for Geopolitical Studies / Geneva “Geopolitics – Geoeconomics – Geopolitics of Energy, introduction to Geoeconomics” címmel tartott 2007. áprilisi szeminárium anyagát; www.geopolitics.ch, v.ö. még Moran, E. F. Deforestation and land-use in the Brazilian Amazon. In: *Human Ecology* 21(1):1–21. A Közel-Kelet általános földrajzi ismereteiről I. *Afrika és a Közel-Kelet földrajza* (szerk. Probáld Ferenc). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2002 (2. jav. kiadás), 269–347.o.

³ Vö.: L’avenir de la mondialisation, In: *Le Monde* 10.05.2006; http://www.lemonde.fr/web/imprimer_element/0,40-0,50-769992,0.html; I. még Deudney, Daniel (1990). The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security. In: *Millennium* 19(3): 461–476. és Huysmans, J., Migrants as a security problem: dangers of ‘securitizing’ societal issues In: Miles, R. & Thränhardt, D. (eds), *Migration and European Integration. The Dynamics of Inclusion and Exclusion*, London: Pinter, 1995 vonatkozó nézeteit

Több évtizedes vita tárgya az ún. “gazdasági biztonság” értelmezése.⁴ A gazdaság és a biztonság közötti kapcsolatot hagyományosan úgy kezeltük, hogy a gazdaság a biztonság alárendelt dimenziója, tehát hogy a biztonságpolitika gyakorlásának van gazdasági dimenziója is. A biztonság köztudottan lényegileg kapcsolódik a politika gyakorlatához, és sosem lehetséges a politikai és gazdasági hatalmat egymástól abszolút módon elkülöníteni.

Az 1973-as OPEC olajembargó által kiváltott gazdasági és politikai sokk állította előtérbe és tartósította a gazdasági biztonság gondolatát a nyugati politikában. A gazdasági dimenzió kulcsfontosságát főként az támasztotta alá, hogy a nagyhatalmak definiálásának egyik meghatározó tényezője.⁵ E felfogás másik vetülete a “védelmi képesség” és a “bőség” közötti egyirányú összefüggés tételezése.⁶

A kérdés, hogy a biztonság pusztán államvédelmi feladat, vagyis az állam külső funkciója a határok védelme és az, hogy a gazdasági-üzleti folyamatok hatékonyságához megfelelő külső környezetet teremtsen, mára túlhaladott.⁷ A hidegháború befejező szakaszában a merkantilista iskola mellett két megközelítés – a liberális és a szocialista – is a gazdaságot helyezte az első helyre, azzal a lényegi különbséggel, hogy a gazdasági liberálisokkal ellentétben a szocialista irányzat hívei követelték, hogy az állam avatkozzon be a gazdasági rendszerbe, minthogy a gazdaság támasztja alá az egész politikai és társadalmi valóságot, s csak általa érhetők el az igazságossági és egyenlőségi célkitűzések. A liberális megközelítés a szabadon működő piaccal együtt értelmezte a gazdaság primátusát, s ennek megfelelően egy szabad nemzetközi piac kiépítése teremtheti meg a gazdasági biztonságot. A három

⁴ Neu, C.R. – Wolf, C. *The Economic Dimensions of National Security*. Santa Monica, Rand Corporation, 1994

⁵ L. R. Keohane – J. Nye, *Power and Interdependence : world politics in transition* Boston: Little, Brown, 1977

⁶ Hirst P, Thompson G. *Globalization in Question*. London: Polity, 1996

⁷ L. Az ún. Koppenhágai Iskola kutatási eredményeit és idevágó megállapításait, v.ö. még B. Buzan idevágó kritikai észrevételeivel és a *Biztonságpolitikai kézikönyv* (szerk. Deák Péter), Budapest, Osiris, 2007 vonatkozó részeivel: 11–33, 130–152, 347–499.o.

megközelítés közül kettő a tradicionális (merkantilista) és a szocialista (promarxista) felfogás a gazdasági nacionalizmus típusát képezi. A posztbipoláris korszakba való átmenet előestéjét viszont éppen ezek diszfunkciója jellemezte, velük szemben a gazdasági liberalizmus értékei váltak meghatározóvá.⁸

A mi tárgyunk szempontjából kiemelkedő jelentősége van annak, hogy a liberális teoretikusok és elemzők mégsem hallgatták el a nagy társadalmi és politikai nehézségek és a gazdag–szegény szakadék mélyülésének problémáját. Ekként a politikai Nyugat győzelme egyben láthatóvá tette a jelenkori kapitalizmus “felelősségét” a degradációs eseményekben és trendekben.

A hidegháború vége óta előresorolódott a neorealista szellemben meghirdetett gazdasági biztonságfelfogás, ám a vita nem zárult le. Ugyan tovább él az a nézet, hogy a gazdasági erő általában szükséges előfeltétele a katonai hatalomnak (gazdasági szankciók alkalmazása, szándékolt beavatkozás más államok gazdaságába, erőszakkal való kényszerítés stb.), de felerősödően van az ún. neodarwinista geoökonómiai iskola hatása is.⁹ Ez utóbbi a nemzetközi gazdasági környezet szereplői körében ellenségeket és fenyegetéseket azonosít kutatásai és elemzései révén. A nézetek ütköztetésében szintén felerősödő a “humán biztonságra” és/vagy az emancipációra összpontosító aktorok szereplése (ezek számára a humán jóléti igények realizálása már önmagában biztonsági tényező).¹⁰

Eddigi fejtegetésünkkel arra a pontra érkeztünk, ahol vissza kell térnünk a globalitás problémájához, a posztmodern nemzetközi kapcsolatokat ellentmondásosan alakító globalizáció empirikus, akár eseti vizsgálatához, illetve bemutatásához.

⁸ M. Sheehan, *International security: an analytical survey*. Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publishers, c2005. 60–69.o.

⁹ Moran, E. F. Deforestation and land-use in the Brazilian Amazon. i.m., B. Abdolvand, M. Adolf, M. Beschberger, *Geoökonomie des Weltenergiemarktes*. In: Danyel Reiche (Hrsg.), *Einführung in die Energiepolitik. Darstellung der globalen und der deutschen Energiesituation*, Berlin: Peter Lang, 1994

¹⁰ M. Sheehan, *International Security* i.m., 68–69.o.

Biztonság és globális kultúra

Kétségszű, hogy kifejlődőben van egy globális kultúra, bár különféle viták övezik napjainknak ezt a dinamikus fejleményét. A globalizációval már nem pusztán a közgazdák, az ipari-technológiai területek képviselői foglalkoznak. A múlt század 80-as éveitől kezdődően a teoretikus és stratégiai-empirikus kutatások köre kiszélesedett. A szociológiai, politikai, antropológiai irodalom egyre növekvő figyelmet szentel e jelenségnek. A társadalomtudományi irodalom hasonlóan a “kemény tudományok” alkotóihoz, különféleképpen közelítenek a globalizációhoz és az abból levezethető rövid és hosszú távon keletkező hatásokhoz. *A nemzetközi viszonyok makrovizsgálata szintjén hatványozottabban merül fel a világ hatalmi felépítettségének és szerkesztésének ügye, mégpedig nem pusztán a földrajzi, népességi, gazdasági és katonai ismérvek jegyében, hanem más minőségi megfontolások alapján is.*¹¹

Napjaink legégetőbb világpolitikai szintű kérdése az, hogy a hidegháború után biztosítható-e a béke fenntartása. Ismételten előtérben áll a Föld történelmi és társadalmi felosztottsága, annak értelmezése, nemzetközi jogi definiálása, a földkerekségnek, mint adottságnak és célnak “kezelése”, hogy olyan hatalmi attitűdökhöz és politikákhoz jussunk el, amelyek során megvalósulhat a lokális szereplők szükségleteinek kielégítése, fenntarthatók a különös, eltérő civilizációs változatok. Nem különben sürgős annak előrelátása, hogy az érdekek és az ellenállás, valamint a kritika hordozói (szereplői) hogyan kapcsolódnak a globalizáció okaihoz és “kimeneteihez”.¹²

Eközben a leginkább negatívan érintett társadalmak esetében a kultúrák átalakulása, adaptálódása, belső mozgása a megújuló tudáshoz és

¹¹ L. Friedman, J. *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage, 1994 pp. 210–211., Garrett, G. *Partisan Politics in the Global Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998 pp. 1–4, 10–11, 34–37

¹² Vernon, R. *Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Enterprises*. New York: Basic Books, 1971. pp. 249, 265–70; P. Kennedy *Preparing for the Twenty-First Century*. New York: Random House, 1993. pp. 53–64, 122–134

technológiákhoz mérten viszont akadályozó és konfliktuskeltő jelenség. Az elmaradott országok felemelkedése és normalizálódása a kor igényeihez és lehetőségeihez kötött ugyan, de a kultúrák kívülről történő átvétele tartamos intellektuális és társadalmi erőfeszítéseket követel meg. E tekintetben ezidőtájt Fekete-Afrika, illetve a muszlim fundamentalizmus által érintett és irányított világ affinitása a leggyengébb.¹³

A kutatói célokat tekintve következetesebb és behatóbb komparatív stratégiai elemzésre és tervezésre van szükség a földtekén kialakult és kialakulóban levő regionális biztonsági komplexumok (RSC-k), illetve a szubkomplexumok motivációinak és struktúráinak feltárásával. Ahogy az imperialista korszakban, úgy a hidegháború érájában sem válhatott jellemzővé a nemzetközi érintkezési viszonyokban a hatások valódi kölcsönössége, azaz az elmaradókkal szemben érzett felelősség megfelelő szintje, s az onnan érkező hatások szelektív-kreatív befogadása. A történelmi dilemma központi kérdése továbbra is tisztázatlan, hogyan lehet túllépni a hidegháborús rendszer különféle dimenziókban folytatott gyakorlatán anélkül, hogy az emberiséget fenyegető kockázatok és ártalmak ne növekednének. A kihívások ismertek: a genocídiumok ismétlődése, a környezet degradációja, kultúravesztés, egészségügyi katasztrófa, államok összeomlása, az energiaszükséglet kielégítése, demokrácia-deficit, modernizációs nehézségek stb.¹⁴

¹³ L. ehhez a szerző Az euroafrikai kapcsolatok napjainkban c. tanulmányát in: *Külpolitika, biztonságpolitika, Magyarország (tanulmányok)*. Budapest: Manfred Wörner Alapítvány – Kreatéka Kiadó, 2007. pp.58–68, vö. még Vámos Tibor „A globalitás az emberiség és a világ szépséges realitása” címmel megjelent interjújával in: *Népszava / Szép Szó melléklete*, 2006. febr. 4. 8.o.; Guillén M. F. *The Limits of Convergence: Globalization and Organizational Change in Argentina, South Korea, and Spain*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001.; Waters, M. *Globalization*. New York: Routledge, 1995; Williamson, J. G. *Globalization, Convergence, History*. In: *Journal of Economic History* 56(2):277–306; Cox, R. W. *A Perspective on Globalization*. In *Globalization: Critical Reflections*, ed. J. H. Mittelman, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1996. pp. 21–30, Garrett, G. *Trade, Capital Mobility and Government Spending Around the World*. Working Paper, Department of Political Science, Yale University, 1999.

¹⁴ L. a globalizációval foglalkozó irodalmak közül: Giddens, A. *Runaway world: How globalization is reshaping our lives*. New York: Routledge, 2000; Gilpin, Robert *The Challenge of Global Capitalism. The World Economy in the 21st Century*. Princeton: Princeton University Press, 2000; Guidry J. A.– Kennedy, M. D.– Zald, M. N. *Globalizations and Social Movements*. In *Globalizations and Social Movements: Culture, Power, and the*

A hidegháborút követő két évtized során nem formálódott ki egy globális szintű intervenció alkalmazása, mely a megoldás lehet, csupán annak egy különös, unipoláris megvalósítási típusa bontakozott ki. Némi kozmetikázással az USA hegemoniája érvényesül e tekintetben. Új irányt jelöl az európaizáció processzusának gondolati és egyelőre fogyatékos gyakorlata, amely a nemzetközi jog primátusára épít. Az USA és az EU, s bizonyos mértékben a NATO is olyan komplementer partnerségi viszonyban áll egymással, amelyben az USA nyújt védernyőt az EU-s modellnek, illetve diplomáciának, viszonzásul az EU-tól az erőpolitikát, a katonai beavatkozásokat megvalósító USA legitimitást nyer. De nem tekinthetünk el Oroszország és a Kín, valamint más nemzetközi szereplők nem különben felerősödő érdekérvényesítési törekvéseitől sem.¹⁵

Ma még mindig az egyik fontos kérdés az, hogy a nemzetközi társadalom kiterjesztése magában foglalja-e a Nyugat volt gyarmatait, s ekként nagyobb szolidarizmushoz fog-e vezetni, a demokratizálás új modalitásainak nyit-e utat, avagy ellenkezőleg, azt juttatja kifejezésre, hogy az ilyen törekvések még “idő előttiek”.¹⁶ Más szóval: világméretű konvergenciára kerül-e sor, amelynek már eddig is tapasztalható következménye a nemzetállami rezsim, a nemzetállami autoritás felbomlása, háttérbe kerülése. Egyelőre lényegében két megközelítés jegyében adhatunk válaszokat a “globális civilizáció” létrejöttére és annak következményeire.

Transnational Public Sphere ed. Guidry J.A.– Kennedy, M.D.– Zald, M.N. University of Michigan Press, 2000.; Held, D. – A. McGrew – D. Goldblatt – J. Perraton *Global Transformations*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1999

¹⁵ L. a szerző Túl a hidegháborún c. tanulmányát. In: *Külpolitika, biztonságpolitika, Magyarország (tanulmányok)*. Budapest: Manfred Wörner Alapítvány – Kreatéka Kiadó, 2007. pp. 6–13.

¹⁶ V.ö.: H. Bull, The West and South Africa. In: *Daedalus*, 11 (1982); M. Sheehan, *International Security*, i.m., továbbá a szerző *A dekolonizáció alternatívái* c. kötetének bevezető tanulmányát. Budapest, Korona K., 1999

1) A határokon átnyúló gazdasági, társadalmi, technológiai és kulturális csere erősödő dinamikája határtalan prosperitást és fogyasztói élvezetet vetít elénk.¹⁷

2) Napjainkban egy globális világ kezelhetősége, biztonsága kérdéses, mivel hiányoznak azok a struktúrák, amelyekkel e korszakos változás kivitelezhető lenne.¹⁸

A két irányzat metszéspontján a következő prognózist találjuk: egyfelől a posztbipoláris rendre való átmenet hosszan tartó folyamatként fogható fel, másfelől a globalizáció még nem lépett abba a szakaszába, melyben valós kihívást intézne a nemzetállammal és a modern világ más fundamentális jellegzetességeivel szemben.¹⁹

Szuez és térségének szerepe is a fenti folyamat függvényében változik/változhat. Visszautalva az euroatlanti partnerség komplementaritására, a fenti megállapítás valós voltára utal az ún. EUROMED-folyamat, illetve a Mediterrán integráció kialakítása és társulása az európaizációs műveletekkel. Ez a nagy horderejű egyesítési és indirekt bővítési terv a nemzetközi kapcsolatokban létesítendő új intézményesítési politikától reméli a meglévő, ill. látens konfliktusosság mérséklését, felszámolását.²⁰

E kísérlet arra is rávilágít, hogy a globalizáció távolról sem uniform, nem visszafordíthatatlan trend. Ma még érvek sokaságával támasztható alá, hogy a globalizáció tökéletlen, fragmentált, megszakításos, sokféleképpen

¹⁷ L. Hirschman, A.O. Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive, or Feeble? In: *Journal of Economic Literature* 20:1463–1484, Levitt T. The globalization of markets. In: *Harvard Business Review* 61(3):92–102., Ohmae, K. *The Borderless World*. New York: Harper Business, 1990 vonatkozó okfejtéseit

¹⁸ L. Rodrik, D. *Has Globalization Gone too Far?* Washington, DC: Institute for International Economics, 1997; Mittelman J.H. *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000

¹⁹ V.ö. még Wade R. Globalization and Its Limits: Reports of the Death of the National Economy are Greatly Exaggerated. In: *National Diversity and Global Capitalism*, ed. S. Berger–R. Dore, 60–88. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1996.

²⁰ L. http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_6529_en.htm, http://ec.europa.eu/external_relations/euromed/index_en.htm, illetve http://www.ue2008.fr/webdav/site/PFUE/shared/import/0713_declaration_de_paris/Declaratio_n_du_sommet_de_Paris_pour_la_Mediterranee-FR.pdf

ellentmondásos és feltételesnek mondható nyitott folyamat.²¹ Igazolódni látszik a környezetvédő mozgalom felfogása is, amely szerint egy tiszta bolygóért síkra szállva (világbéke, környezettudatosság, emberi jogok stb.) a globalizmus mellé állunk, azzal a kiegészítéssel, amit jelszavuk is jól kifejez: “Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan!”²²

A tudománytörténet ismeretében e fenti értelmezést kiegészíthetjük azzal, hogy nemcsak a kapitalizmus vagy a képviseleti mozgalom, hanem a kereszténység, az iszlám és a marxizmus is jogot formált globális igényre, illetve hirdetett globális követelményeket, tett globális kijelentéseket. A globalizáció kétségtelenül többszörös ideológiai referencia-keretben szerepel napjainkban is, s ez hatással van egyes kiemelt fontosságú területre vagy jelenséghalmazra.

A Suez-szindróma

E vázlatos felvetéssel elérkezünk a Suez-szindrómához. A szuezi válságjelenség tartós megjelenítője a földrajzi térségben létező államok felszabadulási-dekolonizációs akaratának. Egyszersmind kezdettől fogva túl is mutat az egyes államoknak, magának Egyiptomnak szuverenitási, modernizációs igényein. Eleve a világ hatalmi strukturáltságának kiemelt jelentőségű eleme, miként más hasonló funkciójú képződmények, illetve tudatos alkotások, ahol a nemzetközi infrastruktúra-fejlesztés részeként többrétű érdekellentétek keletkeztek.

Suez nacionalizálásának lokális és globális kontextusa, s annak története ismert és szervesült a hidegháború bonyolult, ugyancsak tagolt időintervallumában. Suez szerepe nyilvánvalóan jóval több, mint fontos

²¹ Giddens, A. *Runaway world: How globalization is reshaping our lives*. i.m.; Gilpin *The Challenge of Global Capitalism* i.m.; Guidry et al. *Globalizations and Social Movements*, i.m.; Held et al. *Global Transformations*, i.m.; *A zárva várt Nyugat* (szerk. Kovács János Mátyás), Budapest, 2000–Sík Kiadó, 2002

²² Held et al. *Global Transformations*, i.m. pp. 376–413.

szállítási-kereskedelmi instrumentum. Funkciója, működési adottságai vagy fogyatékoságai és zavarai a globális gazdaságban játszott szerepén túl azt demonstrálják, hogy mind a gazdaságpolitikában, mind az interetatikus és transznacionális kapcsolati körökben tartósak “a nemzetek közötti különbségek”. A Suez-szindróma arra is rávilágít, hogy a különféle cégek és országok/kormányok különböző utakat keresnek a globális világba való betagozódásuk céljából. Így a francia, japán, amerikai és egyéb kötődésű aktorok bár versenyeznek a globális gazdaságban, megfigyelhetően kerülnek, hogy a piacnak vagy az iparnak ugyanabban a szegmensében végletesen szembekerüljenek egymással a verseny során. Suez esetében a GDF Suez²³ térnyerése jól példázza ezt.

A Csatorna integrálhatósága a globális politikába – Kudarc vagy innováció

Az 1956-os “szuezi kaland” megkerülhetetlensége abból fakad, hogy – bár a francia–brit–izraeli invázió nem eszkalálódott –, lényege szerint teljes mértékben megmutatta az adott nemzetközi érdek- és érintkezési viszonyok komponenseit. Ezek között a történelmileg túlhaladott terület- és hatalommegosztáshoz való imperialista–kolonialista politikai ortodoxiát, a periódusban létrejövő új államok, valamint a rendszerváltó függő államok emancipációs akaratát és az ehhez kapcsolódó regionális újraszerveződés igényét, s nem utolsósorban a kor tartalmát tükröző “Kelet–Nyugat” szembenállásban rejlő konfrontáció realitását.²⁴

1956-ban az erő alkalmazásának koncepcióján alapuló agresszióra került sor Egyiptom ellen, s a rendezés egyidejűleg a két szuperhatalom akkorra már kialakuló “világstratégiai realizmusának” demonstratív példáját valósította

²³ GDF (Gaz de France)

²⁴ L. ehhez a szerző *Szuperhatalmak kora 1945–1992* Budapest, AbiPrint, 2007 c. könyvét

meg. A szuezi katonai cselekmények beszüntetése viszont korántsem jelentette a Suez-szindróma felszámolását, amely a Csatorna megépítése gondolatának megszületésétől kezdve egészen napjainkig ennek a komplex biztonsági körzetnek neuralgikus pontjaként kezelendő.

A Szezi-csatorna mai és jövőbeli szerepének meghatározása központi kérdés a nemzetközi viszonyok hálózati analízise szemszögéből. A Csatornához fűződő érdekeltségek és stratégiai koncepciók egyformán igen változatos képet mutatnak mind a múltban, mind a jelenben. E tanulmány célkitűzése függvényében a hidegháború alatti és azt követő fontosabb összefüggések számbavétele az alábbiakban foglalható össze.

• *A Csatorna az arab–izraeli háborúban a szembenálló felek folytonosan neuralgikus területe volt, s ekként rendkívüli biztonsági régióként számított, s fokozatosan a regionális és nemzetközi válság eszkalációjának egyik fő góccá vált.*²⁵ Egyiptom Izrael megalapítása után elzárta a víziutat (a Csatornát és a Tiráni-szorost is) a “telepes rezsim” hajói, illetve szállítói elől. Kairó a *Konstantinápolyi Konvencióra*²⁶ hivatkozott, valamint a nemzetközi jog adta interpretációs lehetőséggel élve azt az álláspontot foglalta el, hogy intézkedése nemcsak saját szuverenitását, hanem a szabad átvonulás biztosítását is célozza. Ez az érvelés Izrael jelenlétét e vizeken a biztonságra különös kockázati fejleménynek tartotta.

Ezzel szemben Izraelt az egymást követő válságokban az vezérelte, hogy Szezt és Akabát megnyithassák saját forgalmuk számára, s egyúttal korlátozzák és/vagy kizárják az arabok lehetőségeit. Az 1956-os agresszióban való részvételének konkrét célkitűzése Charm-el-Sheik elfoglalása volt, hogy e pontról ellenőrizhessék a hajózást, s hogy Eilatnál saját kikötőbázist nyithassanak. A hatnapos háborút követően Izrael távlatos politikája inkább

²⁵ A Szezi-csatorna szerepének átfogó képéhez l. Mohamed M. Mostafa, Forecasting the Suez Canal traffic: a neural network analysis. *Maritime Policy and Management*, Apr2004 vol. 31, no. 2, 139–156.o.

²⁶ 1888. október 29-én írta alá Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia, Németország, Oroszország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Spanyolország és az Ottomán Birodalom, v.ö. Love, Kennett *Suez: The Twice-Fought War*. New York: McGraw Hill, 1969

arra irányult, hogy a Csatorna zárva maradjon (pl. elaknásította a hajózó útvonalat), ezáltal kívánták meggyengíteni Egyiptomot (a bevételek csökkentése, az arab államok “zsaroló potenciáljának” szűkítése volt a cél).²⁷ A szállítások egy része az Izrael által ellenőrzött Sinai-félszigeten az Akabai-öblön keresztül csővezetéseken és közúti szállítás által biztosítható maradt.

- *A csatorna-forgalom kiiktatásának egyenes következménye volt a Jóreménység-fok útvonal felértékelődése*, ami együtt járt a nagy úrtartalmú korszerű tankerek forgalomba állításával. Egyiptom diplomáciáját ez a rivalizációs helyzet erősen befolyásolta, hiszen kettős kockázat keletkezett. Egyfelől megkezdődött az olajfinomítók áthelyezésének gyakorlata az európai piacok felé, másfelől a nagy befogadó kapacitású szállítóflottával rendelkező vállalatok egyre kedvezőbb önköltséggel működtek a Jóreménység-fok útvonalon.²⁸

- *A hidegháború viszonyainak relatív változásai függvényében a Nyugat katonai téren már nem tekintette feltétlen prioritásnak a Csatorna újra való megnyitását*, mert elemzéseik arra mutattak, hogy ezzel a Szovjetunió juthatott előnyhöz a korábbi helyzethez képest. Ez a vízió megalapozottnak látszott, mivel Kairó szovjet támogatás megszerzését tervezte, illetve valósította meg, amelyhez az “olajfegyver” bevetését társítva elérhetőnek tartották az izraeli katonai jelenlét felszámolását a Csatorna keleti partján (l. az 1973-as Kippur-háború menetét). De ismét csak a reálpolitikai megoldás hozott változást, minthogy az egyiptomi diplomácia végülis békekötési ajánlatot tett, amelyben Izrael elismerését a fenti célkitűzés végrehajtásához kötötte. Izrael állam biztonsága ezáltal megerősödött a térségben, nemcsak katonai, hanem nemzetközi diplomáciai és gazdasági vonatkozásban egyaránt.

²⁷ E. Hammel, *Six Days in June : How Israel Won the 1967 Arab-Israeli War*. Charles Scribner, 1992

²⁸ Jean Houbert, Settlers and Seaways in a Decolonised World. In: *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 23, No. 1 (Mar., 1985), pp. 1–29; Peter R. Odell, The Significance of Oil. In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 3, The Middle East, (Jul., 1968), pp. 93–110

Az egyiptomi békeoffenzívát több, mérsékelt arab ország is támogatta, s ez áttörés volt a régió addigi viszonyaihoz képest. (A Sinai-félsziget visszakerült Egyiptom fennhatósága alá, megnyitották a Csatornát a hajóforgalom előtt, megkezdték a víziút megtisztítását.) 1979. ápr. 30-án elsőként kapott szabad utat izraeli hajó Eilatból Haifába. Érvényesült az a tradicionális érv, hogy a Csatorna 70%-kal rövidíti az utat a Fekete-tenger és a Csendes-óceán között. Az újra nyitott csatornát ekkor Görögország és a Szovjetunió kereskedelmi flottái részesítették előnyben. Mindennek ellenére a Csatorna mégis sokat veszített jelentőségéből, minthogy egy hagyományos fegyveres konfliktus esetén rendkívülien megnőtt a biztonsági kockázat.²⁹ Emellett a víziút teljeskörű műszaki rekonstrukcióra szorult, amelyre az instabil viszonyok ellenére a nyugati szállító szereplők hajlandóságot mutattak (l. a megtisztítási, mélyítési és szélesítési követelményeket). A nyugati befektetők azzal számoltak, hogy ekként közvetetten megvalósítható a Csatorna feletti nyugati ellenőrzés is. Végülis *a szuezi szállítási út második helyre szorult a Jóreménység-fok olajszállítási útvonalához képest.* (1966-ban a szállítási volumen 80%-át tette ki az olaj, az újranyitáskor 1976–77-ben csupán 30%-át. Regisztertonnában kifejezve a Csatornán szállított olaj 34 millió tonna volt, míg a Jóreménység-fok felé 850 millió tonnát szállítottak.)³⁰

• *A Szuezi-csatorna “sorsa” szorosan összekapcsolódik a Mediterrán régióéval,* amelyet az elemzők egyöntetűen úgy minősítettek, hogy a Földközi-tenger a legkockázatosabb régió a tengeri szállítások szempontjából. A háborús cselekményeken túl hidrológiai, ökológiai, kereskedelmi-szállítási és biztonsági gondok merültek fel. Ezek közül a pollúció növekedési mutatói új sürgősségi protokoll életbe léptetését tette szükségessé. (L. az olajszállítók sorozatos baleseteit az 1970-es évektől napjainkig). 2001–2002 folyamán sor került az érvényben lévő projekt teljeskörű felülvizsgálatára, amely a

²⁹ Barry Rubin, *The Tragedy of the Middle East*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002

³⁰ Jean Houbert, *Settlers and Seaways in a Decolonised World*. i.m.

*Barcelonai Konvenció*³¹ részévé vált. Az újabb regionális stratégiának alárendelten a térséget “különleges zónaként” minősítették. Ez a jogi aktus a Szezei-csatorna működési feltételeit mintegy az univerzális-nemzetközi rendszer hatályos keretébe ágyazta.³² Napjainkban a szezei útvonalon folyó szállítást hosszú szakaszokon új törvények érintik, amelyek kiterjesztik a területi vizek nagyságát, továbbá több “exkluzív gazdasági zóna” kapcsán megnövelik a tengerparti államok hatalmát (a tengeri forgalom szabályozása, környezetszennyezési felügyeleti és bírságolási jogkörök stb.).

A fentebb ismertetett argumentumok viszont valószínűsítik, hogy a globális gazdaságban érdekelt, illetve az új világrendet domináló aktorok a Csatorna üzemen tartásával egyidejűleg a Jóreménység-olajútvonal logisztikáját továbbra is támogatják, annak ismert kockázati tényezői ellenére is (l. a Mozambiki-csatorna szakaszán esetlegesen bekövetkező biztonsági problémákat).³³

• *A Csatorna nyereségessége az eddig eltelt időszakban tapasztalható konszolidáció ellenére is nehezen fenntartható, a bizonytalanságot továbbra is a regionális és nemzetközi politika megszokott és várható ingadozásai jelentik.* (Pl. a kelet-ázsiai pénzügyi válság, a nigériai, dél-amerikai és karib-tengeri, közép-ázsiai olajpiacok beléptetése a nagy energiaszükségletű gazdasági szereplők részéről, az olajár világpiaci növekedésének kedvezőtlen hatása a csatornahasználati költségekre, az illetékekre, a régió kockázati besorolása stb.) Új stratégiai fejlemény, hogy az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok nyíltan előkészíti jövőbeli energiaellátásának szárazföldi csővezetékeken történő beszerzési-szállítási rendszereit, azt vélelmezve, hogy ezek előnyösebbek lesznek a jövőben. Természetesen e tekintetben is

³¹ L. <http://www.unepmap.org/index.php?module=content2&catid=001001004>, illetve http://195.97.36.231/dbases/webdocs/BCP/bc95_Eng_p.pdf

³² *Le protocole d'urgence de la convention de Barcelone et le risque lié au trafic maritime en Méditerranée*, created by M. Bonavia, Paper for CEDRE 23 oct. 2001 – http://www.cedre.fr/fr/publication/coll/2001/ji01_5.pdf

³³ L. a szerző *Az afrikai biztonság a 20–21. század fordulóján – Indigenizáció vagy multilaterális biztonságpolitika* c. tanulmányát. In: *Biztonságpolitikai kézikönyv* (Szerk.: Deák P.) Budapest, Osiris, 2007 438–463.o.

vizsgálódó, hogy a tervezett szállítónalok mentén fekvő államok politikai stabilitása megteremthető-e, illetve jobban biztosítható-e, mint a Csatorna régiója. Az alternatív megoldások keresését jelzi a *Gaz de France* (GDF) és más szuezi érdekeltségek – *Group Bruxelles Lamberts*, a *CDC*, *Areva*, *CNP* – 2006 és 2008 között előkészített fúziója³⁴, melyet 2008. július 16-án be is jelentettek, előtérbe állítva egy ún. *Suez Environment* keretében való együttes fellépést (július 22-én ez utóbbit mintegy 82 md eurós tőkével bevezették a tőzsdére). A GDF Suez hosszútávú stratégiája egyesíti a gáz- és elektromos ellátás beszerzési, szállítási, termelési és szolgáltatási szféráit, s emellett 2009-re tervezik a nukleáris energiaelőállítás területén elfoglalt helyük erősítését is, s ily módon komoly konkurrenciát jelent a francia EDF-nek (Électricité de France) és a német E.ON-nak.

Nyilvánvaló, hogy ez a szerepvállalás, illetve növelés a Mediterráneum és Suez vonatkozásában egyszerre hordoz stabilizáló és kockázati elemeket. A GDF Suez sikerességének egyik fontos feltétele a Csatorna további korszerűsítése. Aktivitásuk bizonyosan összefügg az egyiptomi és más (arab és izraeli) szereplők diplomáciai, kapcsolati körének átrendeződésével, s maga a francia állam is, közvetetten az EU is elmélyítheti regionális szintű kooperatív, konfliktuskezelő kapcsolatait.³⁵ *Világosan kitűnik a több éves diplomáciai műveletekből, hogy a tágabb Európa terv és az EUROMED koncepció megvalósítása a világ más gazdasági hatalmi centrumaival való versenyben expanzív előrelépést jelent. Mégis, közép- és hosszú távon továbbra is bizonytalanságot jelent a krónikus izraeli–arab válsággóc, amelyben a tágabb földrajzi tér más RSC-i is érintettek, illetve ahol a hyperhatalmi státusba került USA nyílt beavatkozási jogot formál. (L. a W. Bush adminisztráció közel- és közép-keleti politikáját.)*

³⁴http://www.journaldunet.com/economie/actualite/depeche/reuters/24/536235/les_actionnaire_s_gdf_et_suez_se_prononcent_sur_la_fusion.shtml

³⁵ *Diplomacy in the Middle East : the International Relations of Regional and Outside Powers* (szerk. L. Carl Brown). London – New York, I. B. Tauris, 2004

A közép-keleti és északkelet-afrikai RSC-k destabilizációs hatása

A Suez-szindróma kapcsán külön vizsgálatot követelnek a tágabb, kapcsolódó régiók viszonyai. Az 1990–91-es Öböl-háború új szakaszt nyitott, ugyanis e háború és máig tartó történelmi “árnyéka” megváltoztatta a térség és az öt szubkomplexum néhány alapvető strukturális elemét.³⁶ Így Irak gyengítésével, később megszállásával megváltozott a hatalommegosztás az Öböl szubkomplexumban. Erősödött, illetve kizárólagossá vált az USA és az *Öböl Együtműködési Tanács* (Gulf Cooperation Council – GCC) befolyása, quasi protektorátusi státust hoztak létre. Létrejött az ún. duális összeszorítási politika Irán és Irak körül, miközben Irak kiiktatásával Irán hegemon törekvései erősödtek fel az RSC-ben. Összességében jelentősen megnőtt a globális tényezők befolyása az Öböl biztonsági dinamikájában, s ez hatással volt a Csatorna státusára is. *A globális intervenció szintje a közép-keleti RSC-ben megnőtt, jellege radikálisan megváltozott, unipoláris formát öltött.* Ez a változás paradox módon magába foglalta, hogy az erő alkalmazásával az USA csökkentette a magkomplexumok államközi konfliktuális biztonsági dinamikáját, de egyúttal megnövelte az államokon belüli feszültségeket, minthogy az USA-val együttműködő arab államokban erősödik az elutasítás. Egyiptomot, hasonlóan Szaúd-Arábiához krónikus politikai feszültségek terhelik. Az USA dominanciája ugyanakkor nem terjed ki a szubetatikus szereplőkre (Hamás, Hezbollah, Al-Khaida).

A társadalmak “demokratizálásának” esélye csekély az érintett szubkomplexumokban. Nem zárható ki, hogy az arab kormányzó elitek “árulása” hozzájárult az arab népek körében a nemzetközi terrorizmus kiszolgálóinak legitimitációjához. Az Öböl-menti államok keresték ugyan az Egyiptommal való szoros szövetséget, de önző szempontjaik, valamint az

³⁶ L. Freedman – E. Karsh, *The Gulf Conflict, 1990–1991 : Diplomacy and War In the New World Order*. London, Faber and Faber, 1993

Iránnal, Szíriával szembeni félelmük az amerikai politika vállalásához kötötték őket.

A katonapolitika gondjait növelte a víz problémája, különösen az izraeli–palesztin kapcsolatokban.³⁷ A vízkérdés a szubrégióban létkérdésként szerepel, amit Törökország erőteljesen kihasznál gátépítései révén.

A közép/közel-keleti instabil biztonsági viszonyokhoz hasonlóan rendkívül rosszak a kelet/északkelet-afrikai körzet biztonsági körülményei. Itt a regionális struktúra korszakokon át a Nílus folyóhoz, illetve az India felé vezető út biztosításához fűződött. (L. a Szezi-csatorna, a Vörös-tenger, Afrika Szarva ellenőrzésének fontosságát.) Igen erős centrifugális erők bomlasztották meg a térség csírázó államközi integrációját. A biztonság minimumának elérése is alig megoldható feladat.

Mindkét biztonsági komplexumban ellentmondásosak a viszonyok, mindkét körzetben több “törésvonal” találkozása szinte lehetetleníti a tartós béke és stabilitás megteremtését. Maguk a konfliktuskezelési eljárások is paradoxális elemeket foglalnak magukba.³⁸

Az euroafrikai kapcsolatok keretében az EU és erősebb tagállamai hosszabb ideje kettős töltetű “külpolitikai vonalvezetés” megvalósítását kísérik meg. A hidegháború lezárultával új alapokra helyezték az afrikai államokhoz való viszonyukat (lásd a *Cotonou-i megállapodást*³⁹ és az azt előkészítő demokratizálási lépéseket, amelyek a kényszerítés eszközeit sem nélkülözték). Egyidejűleg az EU egyre inkább szorgalmazza a multilaterális fellépést, mind szűkebben az afrikai, mind tágabban az ACP-államokhoz fűződő segélyezési, fejlesztési-támogatási programokban.

³⁷ The Middle East: Water and Conflict in the Middle East (térkép) In: *Strategic Survey* 1998–9: 270–1, v.ö. Uri Davis– Antonia E. L. Maks– John Richardson, Israel’s Water Policies. In: *Journal of Palestine Studies*, vol. 9 No. 2 (Winter, 1980), pp. 3–31, illetve Peter H. Gleick, Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security. In: *International Security*, Vol. 18, No. 1 (Summer, 1993), pp. 79–112

³⁸ V.ö. a szerző *Helyzetkép Fekete-Afrikáról Politikai afrikánisztikai tanulmányok. A Történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára XLIII.* Budapest, 2006. vonatkozó részével (96–100.o.)

³⁹ L. a szerző vonatkozó tanulmányait in: *Helyzetkép Fekete-Afrikáról.* i.m. 68–74.o., 103–109.o.; uő, Az euroafrikai kapcsolatok napjainkban i.m.

Kitekintés

Napjainkban, két évtizeddel a bipoláris rendszer felbomlása után időszerű és sürgős az olyan kiemelt jelentőségű régiók és jelenségcsoportok új módon való kezelése, mint a Földközi-tenger térsége, beleértve a Közel-Keletet és a Szezei-csatornát, mint különleges rendeltetésű víziutat. Végző konklúzióként kimondható, hogy *a Csatorna szerepét az elkövetkező időkben nem pusztán az érintőleges területek állami és nem-állami szereplőinek érdekei és politikája, vagy az ún. gazdasági rentabilitás és célszerűség fogja befolyásolni, hanem az újabb világrend kialakulásának univerzális trendje, a globális fejlődésből eredő különféle szintű integrációk és konkurrencia-harcok, amelyeknek bizonyos konstellációja akár békés-kooperatív, akár konfliktusos-háborús gyakorlathoz is vezethet.*

Vélhetően továbbra is nyitott kérdésként merül fel az a konstatació, hogy a posztmodern nemzetközi kapcsolatokban a gazdasági fejlődés és a gazdasági integráció pozitív hatásai csökkentik a háború és a konfliktus gyakoriságát. Ami az elmúlt két évtized alapján rögzíthető, az ennek a vízióknak ellentmond. Marad a kérdés: mi lesz az ún. Szezei-szindrómával és a térség békéjével a 21. században? Milyen szinten és hogyan lesznek képesek részt venni a globalizáció gyakorlatában a régió "nemzetállamai", kormányai?